

1.2. Сучасний стан і тенденції розвитку промислового виробництва України та її регіонів

Промисловість, як уже зазначалося, є складовою господарського комплексу України, структурно-динамічні показники якої мають визначальний вплив на розвиток економіки країни. За станом на 2006 р. Україна займала *восьме* місце серед 10 найвагоміших світових виробників металопродукції (сталі), а її частка у світовому виробництві необробленої сталі дорівнювала 3,4 %. На Україну припадає 12,7 % усього світового виробництва марганцевих феросплавів та 23 % світової торгівлі марганцевими феросплавами.

Національним надбанням України є ракетно-космічний потенціал, рівень розвитку якого відповідає світовому. За кількістю запусків у мирних цілях наша країна стабільно зберігає престижне місце у п'ятірці провідних космічних держав поряд з Росією, США, Китаєм, Францією. За науково-технічним потенціалом авіаційної промисловості Україна входить до *шести* найбільш розвинених авіаційних держав світу, а також її вважають однією з *дев'яти* країн, що володіють повним циклом виробництва військово-транспортних і транспортних літаків, та однією з десяти, які мають потенціал з розробки і виготовлення техніки радіолокації. Україна є одним з найбільших у світі виробників та експортерів азотних добрив: її частка на світовому ринку сягає майже 12 %.

За якістю продукції, підтвердженою міжнародними сертифікатами про виконання стандарту ISO 22000:2005, всесвітньо відомими стали компанії з виробництва кондитерських виробів (Корпорація «Рошен», компанія «Конти»), безалкогольних напоїв (ЗАТ «Оболонь»), лікєро-горілчаних виробів (компанія «Союз-Віктан»), плодоовочевої продукції (компанія «Верес») тощо.

Економічні тенденції 2001-2008 років свідчать про те, що частка промисловості в основних показниках розвитку економіки України залишається вагомою. У 2008 р. на неї припадало 46,1 % випуску продукції (в основних цінах), 31,3 % – валової доданої вартості, 24,1 % – вартості основних засобів, 32,9 % – інвестицій в основний капітал, 39,7 % – кількості найманих працівників підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності та понад 90 % експортної товарної продукції.

У період до 2008 р. спостерігалось стабільне зростання промислового виробництва. Загальний обсяг промислової продукції за 2001-2007 рр. збільшився в 1,92 рази при середньорічному темпі приросту 9,8 %. За середньорічними темпами підвищення промислового виробництва Україна наблизилась до групи країн, які сьогодні є світовими лідерами: Азербайджан (15,6 %), Білорусь (12,2 %), Таджикистан (10,2 %) [3, с. 560]. Найвищі темпи розвитку промисловості спостерігалися у 2003-2004 рр., коли індекси обсягу її продукції досягали 115,8 % та 112,5 %, найнижчі – у 2005 році (103,1 %). За офіційною статистикою, обсяг продукції промисловості тільки 2006 р. досяг рівня 1990 р., перевищивши його на 0,8 %, а 2007 р. – на 11,1 %, табл. 1.1.

Таблиця 1.1

**Динаміка обсягу продукції промисловості України за видами діяльності,
відсотків до попереднього року***

Вид промислової діяльності	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	з 2007 до 2000
<i>Промисловість, усього</i>	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2	110,2	96,9	192,1
<i>Добувна промисловість</i>	103,3	102,3	105,5	104,1	104,4	105,8	102,1	97,6	130,9
добування паливно-енергетичних корисних копалин	104,8	99,2	103,6	101,9	103,1	103,3	98,0	101,0	114,5
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	100,2	107,7	109,1	107,6	105,7	109,5	108,8	93,9	159,4
<i>Переробна промисловість</i>	117,2	108,9	118,2	114,6	103,0	106,3	111,7	96,8	211,3
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	118,2	108,4	120,0	112,4	113,7	110,0	110,0	99,1	237,8
легка промисловість	113,8	100,4	104,0	113,6	100,3	98,1	100,4	96,6	133,4
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	128,0	123,4	123,6	125,5	119,5	113,9	122,1	109,6	407,3
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	118,2	108,4	125,7	125,9	112,7	110,3	110,6	107,3	278,6
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	154,3	125,5	108,7	103,4	86,6	87,9	103,3	85,0	171,1
хімічна та нафтохімічна промисловість	110,6	106,5	116,8	114,4	109,8	103,2	106,2	93,8	189,4
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	111,4	105,3	117,9	119,3	114,3	112,8	116,9	104,3	248,6
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	104,9	103,9	114,3	111,0	98,5	108,9	108,3	89,4	162,1
машинобудування	118,8	111,3	135,8	128,0	107,1	111,8	128,6	108,6	353,8
інші галузі промисловості	104,0	91,4	113,6	125,6	106,2	116,4	113,6	–	190,4
<i>Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води</i>	102,6	101,2	104,7	98,9	102,6	106,7	103,2	97,5	121,7

*Джерело: Промисловість України у 2001-2007 рр. / Держкомстат України. – К., 2008. – С. 33; Статистичний щорічник України за 2008 р. – К., 2009. – С. 113.

Переважна частка приросту промислового виробництва вироблялася в експорто-орієнтованих галузях, на продукцію яких був стабільний попит на світових ринках (машинобудування, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, хімічна та нафтохімічна промисловість). Важливим чинником позитивної динаміки в роботі промислових підприємств стало й пожвавлення в інших сферах економічної діяльності – споживачах продукції промисловості (будівництві, оптовій та роздрібній торгівлі, транспорті та зв'язку). Загальні позитивні тенденції розвитку економіки в ці роки сприяли зростанню купівельної спроможності населення, що, у свою чергу, вплинуло на розвиток галузей, орієнтованих переважно на внутрішній ринок (оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, целюлозно-паперове виробництво та видавнича діяльність, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів). За 7 років продукція машинобудування зросла у 3,5 рази при середньорічному темпі збільшення 19,75 %, інша неметалева мінеральна продукція – у 2,5 рази (13,9 %), виробництво харчових продуктів – у 2,4 рази (13,15 %) тощо (див. табл. 1.1).

Приріст виробництва був характерний для більшості областей України. Лише в Одеській та Херсонській областях протягом 2004-2006 рр., у Донецькій, Львівській і Полтавській – 2005 р. та Івано-Франківській – 2006-2007 рр. фіксувалося зниження обсягу продукції промисловості. Порівняно з 1990 р. перевищення тогочасного рівня

промислового виробництва відбулося в 14 регіонах. При цьому найбільші індекси обсягу продукції зафіксовано у Волинській (424,1%), Закарпатській (411,4%), Кіровоградській (267,7%) і Полтавській (236,1%) областях та містах Києві (240,6%), Севастополі (277,1%) переважно за рахунок високих темпів розвитку машинобудування (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Індекси обсягу продукції промисловості за регіонами, відсотків
від попереднього року***

Регіон	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2007 до 2000	2007 до 1990
Україна	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2	110,2	96,9	192,1	111,1
АР Крим	108,8	93,5	118,9	128,2	113,8	102,7	112,3	103,1	203,5	90,1
Вінницька	109,0	104,0	111,6	111,7	113,1	106,0	108,7	99,3	184,2	104,0
Волинська	121,3	111,9	122,2	122,5	121,9	119,2	143,7	89,7	424,1	202,5
Дніпропетровська	108,6	104,5	109,7	110,3	107,4	108,4	106,6	91,4	170,5	82,4
Донецька	106,1	104,5	119,4	112,5	92,1	106,1	107,7	92,2	156,8	82,2
Житомирська	114,3	104,3	122,0	118,5	113,1	105,1	109,1	106,3	223,4	86,2
Закарпатська	121,6	111,6	144,3	127,4	107,7	127,2	120,4	102,6	411,4	276,3
Запорізька	102,4	101,2	120,5	118,7	103,7	109,5	118,5	97,8	199,3	212,2
Івано-Франківська	124,5	123,5	127,7	110,9	104,8	91,0	95,9	78,5	199,3	90,8
Київська	110,4	104,6	116,8	116,4	117,6	113,9	108,2	104,5	227,5	140,9
Кіровоградська	114,4	103,9	124,3	133,8	110,5	111,6	109,7	104,2	267,7	102,1
Луганська	130,3	104,2	111,8	110,8	101,6	101,7	116,0	94,1	201,6	95,1
Львівська	143,2	113,5	114,1	109,2	93,2	108,5	112,9	99,2	231,1	71,8
Миколаївська	110,1	102,9	111,6	115,1	107,1	106,4	107,9	99,6	178,9	142,3
Одеська	130,2	107,6	118,0	97,0	99,5	90,7	116,5	127,6	168,6	134,9
Полтавська	132,8	137,7	109,3	110,1	97,6	106,5	103,2	85,9	236,1	93,4
Рівненська	110,0	100,7	120,8	114,6	113,2	108,9	112,2	98,8	211,9	106,1
Сумська	107,3	103,4	117,1	107,6	113,5	104,0	108,0	105,8	178,2	72,7
Тернопільська	119,2	102,7	134,6	101,7	109,0	118,3	108,7	110,4	234,9	116,5
Харківська	116,7	105,0	110,8	116,1	112,5	105,9	109,6	103,6	205,7	92,3
Херсонська	124,5	104,6	116,3	97,7	88,1	81,2	109,4	101,2	115,7	49,0
Хмельницька	110,8	102,8	113,8	113,1	118,6	113,0	114,5	99,4	225,0	122,7
Черкаська	111,9	107,5	128,3	111,5	113,6	103,7	124,8	133,0	252,8	136,7
Чернівецька	112,1	103,1	126,9	106,1	109,6	107,7	121,3	104,0	222,7	109,8
Чернігівська	113,0	105,2	110,4	109,9	111,1	103,0	105,8	100,0	174,7	77,1
м. Київ	118,2	108,2	114,5	118,6	115,4	110,5	108,7	98,5	240,6	232,7
м. Севастополь	114,3	106,1	107,7	125,8	116,8	135,7	106,4	96,5	277,1	379,1

* Джерело: Промисловість України у 2001-2007 роках / Держкомстат України. – К., 2008. – С. 36–37.

Водночас необхідно враховувати вплив інфляційних процесів на промислове виробництво, оскільки обсяг реалізованої продукції у фактичних цінах визначається за цінами продажу підприємствами готової продукції. Відповідно до статистичних даних, індекси цін виробників у промисловості 2002-2006 рр. становили від 105,7 до 124,1%, у тому числі в добувній промисловості – від 108,7 до 127,7, переробній – від 104,8 до 125,8, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – від 101,9 до 123,4%. Тобто значну частку приросту обсягів реалізації продукції становило підвищення цін на неї.

Зростання промислового виробництва до 2008 р. забезпечувалось переважно завдяки посиленню експлуатації наявних сировинних і матеріально-технічних ресурсів на базі застарілих технологій без якісного оновлення виробничих засобів. Проблеми, що тривалий час накопичувалися, загострилися у період розгортання світової фінансово-

економічної кризи і призвели до скорочення виробництва промислової продукції у 2008-2009 рр.

За підсумками 2008 р. у промисловості отримано спад виробництва продукції проти попереднього року на 3,1 %. Така ситуація спричинена різким скороченням обсягів виробництва у IV кварталі 2008 р., яке становило 24,9 %. Найбільше падіння порівняно з відповідним періодом 2007 р. спостерігалось на підприємствах гірничо-металургійного комплексу (39-45 %), хімічної і нафтохімічної промисловості (32,5 %) та машинобудуванні (29,2 %), тобто в експортоорієнтованих галузях. Не досягнуто рівня виробництва 2007 р. у добуванні неенергетичних корисних копалин, легкій та хімічній і нафтохімічній промисловості, виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення, металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води.

Спад обсягів виробленої продукції у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення на 15 % зумовлюється багаторічною депресією нафтопереробної промисловості та скороченням попиту на кокс з боку металургійної галузі. У металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів зниження становило 10,6 %, що спричинено падінням цін на метал та скороченням зовнішнього і внутрішнього попиту на сталь. Пік падіння виробництва прийшовся на листопад 2008 р., коли виробничі потужності чорної металургії було завантажено на 30-35 %, але у січні лютому 2009 р. рівень завантаження виробничих потужностей досягнув уже 60-65 %.

У хімічній і нафтохімічній промисловості спад обсягів виробництва становив 6,2 %, що пов'язано зі зниженням попиту на продукцію галузі з боку суміжних виробництв (будівництво, машинобудування) та звуженням зовнішнього попиту. Помірне зменшення (на 0,9 %) відбулось у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, тобто галузі, що орієнтована переважно на внутрішній ринок. Зменшення обсягів виробництва відбулося у виробництві соняшникової нерафінованої олії, м'ясної та молочної продукції, а також цукру-піску. За підсумками 2008 р. зросли обсяги продукції порівняно з 2007 р. тільки на підприємствах з оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності, з виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції, машинобудування, тобто галузей, орієнтованих на внутрішній ринок (див. табл. 1.2).

У 2008 р. не досягнуто обсягів промислового виробництва 2007 р. у 12 регіонах. Найбільше падіння спостерігається в Івано-Франківській (- 21,5 %), Полтавській (- 14,1 %), Волинській (- 10,3 %), Дніпропетровській (- 8,6 %) та Донецькій (- 7,8 %) областях. Водночас значно зросло промислове виробництво у Черкаській (33,0 %), Одеській (27,6 %), Тернопільській (10,4 %), Житомирській (6,3 %) та Сумській (5,8 %) областях. Таким чином, позитивна динаміка за підсумками року спостерігалася переважно в регіонах, де виробництво орієнтоване на поточне споживання та не є матеріало- чи капіталоємним. Падіння цін на товари сировинної групи та напівфабрикати, насамперед продукцію металургійного та хімічного виробництва, зумовило стрімке зниження обсягів виробництва та погіршення соціально-економічних показників у промислових регіонах, які традиційно були лідерами регіонального розвитку (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області).

За цей період відбулася певна трансформація галузевої структури промислового виробництва: значно скоротилася питома вага добувної промисловості (з 11 % – 2000 р. до 9,4 % – 2008 р.) і виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (з 23,9 до 17,8 %). Частка переробної промисловості зросла з 65,1 до 72,8 % відповідно. Однак галузева структура промислового виробництва залишається неефективною, оскільки дві третини продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси, тобто продукцію проміжного споживання, яка має високу

енерго- та матеріаломісткість, що істотно знижує потенціал розвитку України як конкурентоспроможної держави. Частка галузей соціальної спрямованості (легка та харчова) становить 16,1 % і має тенденцію до зниження (2002 р. – 18,5 %, 2005 р. – 17,4 %). Незважаючи на високі темпи зростання продукції машинобудування, її частка в загальному обсязі промислового виробництва зростає дуже повільно: з 10,3 % (2001 р.) до 13,7 % (2007 р.) та 13,3 % (2008 р.) і майже у 2-3 рази є нижчою за рівень розвинених країн (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Галузева структура реалізованої продукції промисловості, відсотків *

Вид промислової діяльності	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Промисловість, усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість	11,0	10,1	8,6	7,7	7,3	8,3	8,2	7,9	9,4
добування паливно-енергетичних корисних копалин	7,3	6,7	5,4	4,7	4,3	4,6	4,9	4,2	4,7
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	3,7	3,4	3,1	3,0	3,0	3,7	3,3	3,7	4,7
Переробна промисловість	65,1	65,3	67,7	71,9	76,4	75,8	73,5	73,9	72,8
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	16,1	16,3	17,1	17,0	15,8	16,3	15,5	15,3	15,2
легка промисловість	1,6	1,4	1,4	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,6	0,7	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	2,2	2,4	2,5	2,5	2,5	2,5	2,4	2,3	2,2
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	3,2	5,0	6,8	7,4	9,1	9,4	8,0	7,3	7,2
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,9	5,9	5,8	6,4	6,2	6,4	6,4	6,1	6,1
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2,6	2,7	2,7	2,6	2,6	2,9	3,3	3,8	3,7
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	20,3	18,0	18,2	20,0	23,3	22,1	21,9	22,0	22,0
машинобудування	10,3	10,3	10,7	12,2	13,4	12,7	12,5	13,7	13,3
інші галузі промисловості	2,3	2,6	1,8	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	23,9	24,6	23,8	20,4	16,3	15,9	18,3	18,2	17,8

* Джерело: Розраховано за даними: Промисловість України з 2001-2007 рр. / Держкомстат України. – К., 2008. – С. 209.

Україні недостатнім є розвиток високотехнологічних наукоємних промислових виробництв, а частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції має стійку тенденцію до зниження (2000 р. – 9,4 %, 2007 р. – 6,7 %, 2008 р. – 5,9 %). У галузевій структурі промисловості домінують галузі з низьким (3-4) рівнем технологічного укладу, частка яких сягає 95 %. Основу цих укладів становлять металургійна, хімічна, легка промисловість, галузі паливно-енергетичного комплексу, більшість галузей машинобудування. Частка галузей п'ятого й шостого технологічних укладів не перевищує 5 %. Основою цих укладів є електронна промисловість, обчислювальна та волокно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, інформаційні послуги, біотехнології [4]. Зазначимо, що в економічно розвинених країнах до 85-90 % приросту ВВП забезпечується через виробництво та експорт

наукоємної продукції, частка ж вітчизняної наукоємної продукції становить близько 0,1 % на світовому ринку високотехнологічної продукції [5].

Структура промислового виробництва регіонів за цей період не зазнала вагомих змін. Для більшості регіонів пріоритетне значення мають 2-3 галузі, які переважно є сировинними або виробляють проміжну та низькотехнологічну продукцію. Наприклад, у Дніпропетровській та Донецькій областях переважають металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів і добувна промисловість, на які в сумі припадає відповідно 63,4 % та майже 58 % промислової продукції; у Запорізькій три види діяльності становлять близько 80,5 %: металургія (34,5 %), машинобудування (26,5 %), виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (17,9 %); у Миколаївській 71,6 % припадає на харчову (29,0 %), металургійне виробництво (18,2 %), виробництво та розподілення електроенергії газу та води (24,4 %) (дод. А, Б).

Територіальний розподіл продукції промислового виробництва України також надзвичайно нерівномірний (табл. 1.4). Переважну його частину зосереджено у східних та центральних областях, причому концентрація впродовж 2001-2008 рр. стабільно утримувалася на рівні 75-76 %. Якщо 2001 р. на 8 із 27 регіонів (Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Луганську, Харківську, Полтавську, Київську області та м. Київ) припадало 74,8 % реалізованої продукції, то 2008 р. – 75,6 %. Поряд із цим на 11 регіонів – Волинську, Житомирську, Закарпатську, Кіровоградську, Рівненську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку, Чернівецьку, Чернігівську області та м. Севастополь припадало від 0,3 до 1,4 % загального обсягу реалізованої продукції, на решту вісім регіонів – АР Крим, Вінницьку, Івано-Франківську, Львівську, Миколаївську, Одеську, Сумську, Черкаську області – від 1,5 до 2,7 %.

Кількість промислових підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності 2007 р. досягла 54 925 одиниць. Розподіл промислових підприємств за розміром¹ свідчить про абсолютне переважання малих, частка яких становила 81,2 % (44 580 одиниць) усіх промислових підприємств, а в обробленні деревини та виробництві виробів з неї і целюлозно-паперовій галузі досягла 90-94 %. Водночас, частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції становить лише 1,9 %, а діяльність цієї категорії підприємств була збитковою: 2007 р. сума чистого збитку становила 734,9 млн грн, рентабельність – мінус 2,6 %. Питома вага середніх підприємств дорівнювала 17,9 %. Найвища частка їх зафіксовано у виробництві харчових продуктів (26,8 %), коксу та продуктів нафтоперероблення (23,0 %), хімічній промисловості (22,9 %), у виробництві транспортних засобів та устаткування (24,1 %). На середні підприємства припадало 36,7 % реалізованої продукції. Частка великих підприємств у загальній кількості становила лише 0,9 %, або 496 одиниць, але на них припадало 61,4 % реалізованої продукції. Понад 26 %, або 130 одиниць великих промислових підприємств, зосередженні в машинобудуванні, 21,4 % (106 одиниць) – у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, 14,1 % (70 одиниць) – у виробництві харчових продуктів та напоїв. Фінансовий результат усієї діяльності великих та середніх підприємств 2007 р. був позитивним: чистий прибуток відповідно становив 25 133,3 та 4 888,5 млн грн, а рівень рентабельності – 4,4 та 1,5 %.

¹ Згідно з Господарським кодексом України до малих підприємств відносять підприємства, на яких облікова чисельність працівників не перевищує 50 осіб на рік, а сукупний річний дохід не перевищує 500 тис. євро (за курсом Національного банку України); до великих – підприємства, на яких облікова чисельність працівників перевищує 1 000 осіб на рік, а сукупний річний дохід більший 5 млн євро (за курсом Національного банку України), решта підприємств – середні.

Територіальні пропорції промислового потенціалу України за 2001, 2007 рр.*

Частка промисловості в структурі ВДВ регіону	Частка регіону в Україні за показниками, %																		
	територія, тис.	середня кількість населення		обсяг реалізованої промислової продукції		з неї інноваційної		кількість найманих працівників		основні засоби за залишковою вартістю		обсяг інвестицій в основний капітал у промисловість		обсяг прямих іноземних інвестицій у промисловість		обсяг експорту товарів*			
		2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001***	2007	2001	2007
30,1	30,2	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
17,6	18,8	4,3	4,2	4,3	1,8	1,5	2,7	1,6	2,3	2,5	2,9	2,4	2,6	2,3	1,2	2,2	1,3	0,5	0,5
23,9	24,6	4,4	3,7	3,7	1,7	1,6	1,0	1,5	2,6	2,2	1,7	1,4	1,1	1,9	1,0	1,0	1,3	1,1	1,1
12,1	23,4	3,3	2,2	2,2	0,8	1,3	2,5	7,6	1,3	1,4	0,9	1,2	1,5	1,9	1,3	2,8	1,1	0,5	0,5
50,2	47,7	5,3	7,4	7,3	16,1	15,3	12,3	11,2	11,7	12,5	12,9	11,4	12,0	10,1	5,8	23,5	17,5	19,1	19,1
50,6	51,8	4,4	10,0	9,9	17,8	19,1	28,3	13,9	16,9	17,1	17,8	15,9	19,1	15,2	10,5	9,6	18,2	21,1	21,1
21,1	25,9	4,9	2,9	2,8	1,2	1,1	2,1	0,6	2,3	2,1	1,4	1,6	0,9	2,0	1,4	1,8	0,9	0,5	0,5
14,0	25,1	2,1	2,6	2,6	0,5	0,9	0,5	0,3	1,7	1,6	1,0	1,0	1,2	0,9	3,1	3,5	1,6	2,1	2,1
47,5	50,2	4,5	4,0	3,9	7,1	7,6	2,8	8,5	5,5	5,8	8,1	9,1	6,8	5,6	11,7	7,3	8,1	8,1	8,1
32,8	33,9	2,3	2,9	3,0	1,4	1,6	0,2	1,1	1,9	1,5	2,2	1,9	1,9	2,7	1,6	3,5	1,9	2,1	2,1
23,6	25,2	4,7	3,8	3,7	2,7	3,3	1,9	1,3	2,8	3,4	3,3	3,8	4,5	5,0	14,7	7,1	1,9	1,1	1,1
18,1	25,0	4,1	2,3	2,4	0,7	0,8	0,2	1,2	1,6	1,3	1,8	1,2	1,3	1,6	1,0	0,1	0,5	0,5	0,5
50,7	54,4	4,4	5,3	5,2	5,7	7,5	1,5	19,2	7,6	7,7	8,1	7,0	6,3	10,7	1,2	2,2	7,6	8,1	8,1
21,0	23,2	3,6	5,4	5,6	2,5	2,5	2,0	2,6	4,7	4,4	4,2	3,1	3,3	3,5	3,9	3,8	1,9	2,1	2,1
30,2	29,6	4,1	2,6	2,6	1,7	1,7	2,0	0,2	2,1	1,8	2,6	3,7	2,4	2,3	1,7	1,7	3,0	2,1	2,1
17,8	15,9	5,5	5,1	5,2	2,6	2,7	2,3	5,7	2,6	2,4	2,5	2,7	3,0	3,0	3,8	3,3	3,7	2,1	2,1
42,1	48,0	4,8	3,4	3,2	4,3	5,3	1,8	2,7	3,1	3,4	4,5	4,6	6,9	5,4	5,7	3,8	3,7	4,1	4,1
27,4	29,8	3,3	2,4	2,6	1,3	1,1	1,1	0,2	1,5	1,4	1,8	3,8	2,5	2,1	1,2	1,8	0,5	0,5	0,5
35,1	41,1	3,9	2,7	2,6	2,2	1,4	4,6	2,0	2,7	2,2	3,2	1,9	4,4	1,6	4,9	1,9	1,5	1,1	1,1
17,2	18,2	2,3	2,4	2,4	0,6	0,5	0,5	0,4	1,4	1,2	0,8	0,7	0,5	0,5	0,8	0,4	0,3	0,5	0,5
29,1	24,2	5,2	6,0	6,0	5,0	4,7	14,6	4,7	6,2	5,9	5,7	5,9	5,8	7,7	2,5	5,0	2,6	2,1	2,1
27,3	21,7	4,7	2,4	2,4	0,9	0,8	1,1	0,5	1,6	1,4	1,3	1,0	1,0	1,1	1,1	1,2	0,8	0,5	0,5
23,1	27,5	3,4	3,0	3,0	1,5	1,3	1,6	0,2	2,2	1,7	1,7	3,3	1,9	1,6	0,6	1,2	0,6	0,5	0,5
22,8	27,3	3,5	2,9	2,8	1,5	1,9	1,6	1,3	2,3	2,0	1,9	1,7	1,1	2,6	2,0	1,7	1,3	1,1	1,1
15,4	16,1	1,3	1,9	1,9	0,4	0,4	0,8	0,8	1,0	0,7	0,7	0,7	0,7	0,9	0,2	0,3	0,4	0,5	0,5
27,6	26,7	5,3	2,6	2,4	1,5	1,2	6,5	1,0	1,8	1,6	1,4	1,3	2,1	1,6	1,9	0,8	0,9	0,5	0,5
13,0	8,6	0,1	5,4	5,8	16,1	12,8	3,4	9,6	8,2	10,3	5,2	7,4	5,1	6,3	14,9	10,0	16,0	10,1	10,1
16,1	18,8	0,1	0,8	0,9	0,3	0,3	0,1	0,0	0,5	0,5	0,4	0,3	0,1	0,3	0,1	0,3	0,3	0,5	0,5

* виходить з урахуванням даними Держкомстату України

*** Обсяг прямих іноземних інвестицій у промисловість на 01.01.2008

**** виходить з урахуванням нерозподілених за регіонами поставок нафти сирової.

Структура та динаміка розподілу промислових підприємств за формами власності у 2004-2006 рр. характеризувались наступними даними. Абсолютна більшість промислових підприємств (понад 92 %) відносилась до приватної власності, від 5,5 (2004 р.) до 5,3 % (2006 р.) – до комунальної, а державну форму власності мали менше 2 % усіх промислових підприємств. За групами галузей промисловості ці показники мали значні відмінності. Так, якщо у переробній промисловості частка підприємств приватної власності досягла 96,6 %, добувній – 91,4 %, то у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – лише 30 %, а майже 70 % підприємств цієї галузі були комунальними. У державній власності перебували переважно добувні підприємства (здебільшого з добування паливно-енергетичних корисних копалин), серед яких її частка 2004 р. становила ще 10,1 %, але знизилась протягом двох років до 7,1 %.

За галузевим розподілом промисловості найбільша частка підприємств приватної власності зафіксована у харчовій, легкій промисловості, металургійному виробництві, машинобудуванні (понад 97 %), а також в обробленні деревини та виробництві виробів з деревини, хімічній та нафтохімічній промисловості, виробництві неметалевої мінеральної продукції (понад 98 %). У приватній власності зосереджено 66,3 % початкової вартості та 65,3 % залишкової вартості основних засобів, у державній та державно-корпоративній – відповідно 28,2 та 28,6 %, у комунальній та комунально-корпоративній – 5,4 і 6,0 %.

Виробничі та фінансові показники діяльності промислових підприємств свідчать про значні відмінності в ефективності різних форм власності. Так, 2006 р. на підприємства приватної власності припадало 84,1 % (а у переробній промисловості – понад 95 %) обсягу реалізованої продукції, державної – 14,6 %, комунальної – 1,3 %. Поряд з цим необхідно зазначити, що в основних експортоорієнтованих та бюджетоформуючих галузях промисловості – хімічній та нафтохімічній і машинобудуванні – частка продукції, реалізованої приватними підприємствами (понад 88 % загального обсягу), була помітно нижчою, ніж частка цієї форми власності в загальній кількості підприємств (понад 98 %). Показники підприємств цих галузей державної форми власності є протилежними – понад 11 та менше як 2,5 % відповідно.

Найкращі фінансові показники мали підприємства приватної форми власності, 66,3 % з яких були прибутковими, а сума прибутку від звичайної діяльності до оподаткування становила 30 047,6 млн грн. Серед державних підприємств прибутковими були 57,6 %, фінансовий результат дорівнював 4 881,6 млн грн, а серед комунальних – відповідно 51,4 % і 229,6 млн грн збитків. Показник рентабельності операційної діяльності був найвищим також на приватних підприємствах – 6,0 %, тоді як на державних – 5,4 %, а комунальні підприємства мали від'ємну рентабельність (– 3,6 %).

Таким чином, сьогодні основною формою власності у промисловості України є приватна, в якій перебуває дві третини вартості основних засобів і близько трьох четвертих оборотних активів, понад 84 % реалізованої продукції і витрат на операційну і звичайну діяльність. Зазначений розподіл промислових підприємств за формами власності свідчить про фактичне завершення процесів роздержавлення та приватизації, які проходили у промисловому секторі економіки України в період його активного реформування, а структура власності в цілому є характерною для ринкової економіки².

Основною продуктивною силою промислового виробництва є висококваліфікований персонал. У 2008 р. чисельність найманих працівників загалом у промисловості становила 3 527,1 тис. осіб, що на 740,1 тис., або на 17,3 % менше, ніж у 2001 р. Негативна тенденція зменшення чисельності працівників у період 2001-2008 рр. була характерна майже для всіх галузей промисловості, крім целюлозно-паперового виробництва та

² З 2007 р. Держкомстат не обліковує та не надає статистичну інформацію про структуру власності в галузях національного господарства України, в тому числі промисловості.

видавничої діяльності. Галузева структура найманих працівників свідчить про значне переважання переробної промисловості, на яку 2001-2008 рр. припадало 72,7-69,4 % їх кількості. Серед них найбільшу питому вагу мали машинобудування (24,0-20,8 %), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (13,5-13,6 %), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (11,0-12,5 %).

Територіальна структура працюючих у промисловості підтверджує загальну ознаку – концентрацію основної частини промислового потенціалу країни в її центральних та східних областях. Так, за станом на 2008 р. у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській, Полтавській, Київській областях та м. Києві зосереджено 65,9 % найманих працівників. Водночас серед західних та південних областей найбільшу частку мала Львівська – 4,5 % і Одеська області – 2,5 % та АР Крим – 2,5 %. Слід відзначити, що в останні роки все відчутніше виявляється дефіцит трудових ресурсів відповідної спеціалізації та кваліфікації при значних обсягах безробіття в більшості регіонів. Існує проблема підготовки кадрів, особливо робітничих та інженерних спеціальностей.

Найважливішим показником ефективності використання робочої сили є продуктивність праці. Аналіз свідчить, що за 2001-2007 рр. продуктивність праці в промисловості зросла у 2,3 рази при збільшенні обсягу продукції в 1,92 рази. Найбільш високі індекси продуктивності праці було досягнуто в машинобудуванні (у 5,0 разів) та обробленні деревини і виробництві виробів з неї (майже у 5,0 разів), виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (у 3,2 рази), дещо нижчі – у легкій (262,4 %), хімічній та нафтохімічній промисловості (234,1 %), целюлозно-паперовому виробництві (281,1 %). У 2007 р. порівняно з 2000 р. зростання рівня продуктивності праці більше ніж у 2-3 рази відбулось у 23 регіонах України. Найвищими його показники були у Закарпатській (у 5 разів), Волинській (4,8 разів), Чернівецькій (3,8 разів), Черкаській та Тернопільській (3,6 разів) областях, а найнижчими – у Дніпропетровській (179,6 %), Донецькій (182,9 %), Херсонській (164,6 %) та Одеській (196,4 %).

Оплата праці найманих працівників промисловості у 2001-2008 рр. підвищувалась і досягла в середньому за місяць 2 017 грн³. Однак різниця в оплаті праці робітників різних галузей була значною – від 1 015 грн у легкій промисловості до 2 689 грн у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення. Вищий, ніж у промисловості в цілому рівень заробітної плати зафіксовано також у добувній промисловості (2 681 грн), металургійному (2 418) та хімічному виробництві (2 047), виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (2 111 грн). До найменш оплачуваних відносилися працівники легкої та харчової промисловості, оброблення деревини та виробництва виробів з неї. По регіонах середньомісячна заробітна плата найманого працівника у промисловості коливається від 767,10 грн у Тернопільській, 1 546,24 – Донецькій, 1 444,92 – Дніпропетровській областях до 1 756,97 грн у м. Києві, тобто майже у 2-2,3 рази.

Матеріальною базою функціонування та розвитку промислового виробництва є основні засоби (ОЗ). Якісний склад виробничих основних засобів визначає технічний рівень продукції, що виготовляється, а ефективність їх використання прямо впливає на кінцеві результати господарської діяльності підприємства. Аналіз свідчить, що за своєю структурою, кількісним і віковим станом виробничі основні засоби не відповідають вимогам структурної перебудови економіки і не спроможні задовольняти зростаючі потреби внутрішнього і зовнішнього ринків. На кінець 2008 р. повна їх вартість становила 760,2, а залишкова – 319,2 млрд грн. У структурі за видами промислової діяльності 14,4 % їх повної вартості припадало на добувну промисловість, 57,8 % – переробну промисловість та 27,8 % – на виробництво та розподілення електроенергії,

³ Без урахування статистично малих підприємств та зайнятих у фізичних осіб-підприємців.

газу та води. Аналіз динаміки вартості основних засобів по галузях (видах діяльності) промисловості у період 2001-2008 рр. свідчить, що хоча введення в дію нових засобів значно перевищує їх вибуття (у 3-4 рази протягом 2001-2003, 2005 років і навіть у 7,3 рази – 2004 р.), загальна вартість ОЗ зростає повільно. У середньому за рік у 2001-2007 рр. індекс збільшення основних засобів у промисловості становив 103,7 %, у т. ч. у добувній – 105,0 %, переробній – 104,0 %, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 102,1 %.

Загальним показником стану основних засобів є ступінь їх зносу. Як у промисловості в цілому, так і в окремих галузях (видах діяльності) зберігається тенденція зростання цього показника. Загалом у промисловості 2008 р. він становив 58,0 % порівняно з 48,8 % – 2000 р. Найбільш зношеними є основні засоби в хімічній промисловості (68,3 %), металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів (61,9 %), машинобудуванні (65,8 %), виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (62,0 %), а найменш – в обробленні деревини та виробництві виробів з деревини (35,9 %), виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення (37,4 %).

Крім того, у середньому по промисловості у вартості основних засобів 11,3 % становлять ті, на які повністю нараховано амортизацію, у тому числі у виробництві машин та устаткування – 25,3 %, добувній промисловості – 15,2%, виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування – 14,7 %, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 14,3 %. Триває фізичне і моральне старіння основних засобів, особливо технологічного обладнання. За оцінкою фахівців, у структурі технологічного обладнання близько 50 % становить обладнання віком 20 і більше років. На більшості вітчизняних підприємств оновлення активної частини виробничих ОЗ не проводилося впродовж останніх 10-17 років, а технології виробництва залишаються на рівні 60-70 років минулого століття і не відповідають сучасним вимогам. Технологічне відставання від розвинених країн в останні роки все більш посилюється. Очевидно, що на такому фізично і морально зношеному обладнанні неможливо забезпечити випуск конкурентоспроможної продукції, зниження витрат на виробництво за рахунок ресурсозбереження та підвищення продуктивності праці. Результатом використання застарілих основних засобів є також зростаюча небезпека технологічних катастроф, аварій і катастроф на транспорті, шахтах, комунальному господарстві. Найбільш високий ступінь зносу основних засобів промисловості спостерігається в Чернігівській (72,0 %), Черкаській (73,0 %), Вінницькій (71,4 %), Дніпропетровській (66,9 %), Харківській (65,7 %), Полтавській (64,2 %) та Херсонській (64,0 %) областях (дод. Е). Таким чином, зношеність основних виробничих засобів досягає критичного рівня та їх докорінного оновлення одночасно потребують практично всі види промислової діяльності.

Джерелом модернізації та розширення виробничої бази промислових підприємств є інвестиції в основний капітал, обсяги яких за 2001-2008 роки зросли у 2,7 рази і досягли 2008 р. 15,3 млрд грн у порівняних цінах, або 76,6 млрд грн – у фактичних. Проте в порівняних цінах їх обсяг залишається на 20 % менший, ніж 1990 р. Найвищі індекси зростання інвестицій спостерігалися у 2003-2004 рр. – 124,6-124,9 %, 2007 р. – 127,0 %. У 2008 р. обсяг інвестицій зменшився порівняно з 2007 р. на 5,3 %. Аналіз свідчить, що значні обсяги інвестиційних ресурсів у цей період були вкладені у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (16-17,1 %), добування паливно-енергетичних корисних копалин (25,8-14,3), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (10,4-13,7), виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (17,1-14,2 %). Поряд з цим дуже низькою залишається частка інвестицій у легку промисловість (1,2-0,6 %) та вкрай недостатньою – у машинобудування (6,9-8,1 %). Такий розподіл капітальних вкладень формує суттєві обмеження для оновлення та зростання технічного рівня всіх галузей економіки. Із загального обсягу освоєних

інвестицій в основний капітал 2008 р. 62,9 % спрямовувались на технічне переоснащення і реконструкцію діючих підприємств, будівель і споруд, 33,4 % – на нове будівництво (включаючи розширення діючих) та 3,7 % – на підтримання діючих потужностей. Основним джерелом фінансування інвестицій у промисловості залишаються кошти підприємств та організацій, активізувалася участь в інвестиційних проектах кредитів банківської системи. Водночас частка коштів державного бюджету була незначною та мала тенденцію до зниження: 2003 р. – 8,5 %; 2004 – 8,8 %; 2005 – 5,5 %; 2007 – 4,4 %; 2008 р. – 3,7 %. Інвестиції в основний капітал у розрахунку на одну гривню реалізованої продукції становили 2008 р. 8,36 коп (2001 р. – 6,47 коп).

Прямі іноземні інвестиції у промисловість України за 8 років (2001-2008) зросли у 3,5 рази і на кінець 2008 р. дорівнювали 8 056,5 млн дол США, або 22,6 % від загального їх обсягу в Україну. Переважна частка (86,0 %) іноземних інвестицій спрямовано до переробної промисловості, в тому числі 16,8 % – у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, 20,5 % – у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, 13,5 % – у машинобудування, 11,8 % – у хімічну та нафтохімічну промисловість. Іноземних інвесторів стримують юридичні ризики, недосконалий фінансовий менеджмент, низька ефективність виробництва. Основними країнами-донорами у промислове виробництво є Німеччина, Кіпр, Нідерланди, Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, США, на які в сумі припадає 56,1 % прямих іноземних інвестицій у промисловість України. За територіальною структурою інвестиції в основний капітал та прямі іноземні інвестиції розподіляються нерівномірно. Основна їх частка (56,1 %) припадає на індустріальні регіони: Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Луганську, Харківську, Полтавську області та м. Київ (див. табл. 1.4).

Нестача інвестицій стримує реалізацію інноваційної моделі розвитку промисловості, у тому числі насичення внутрішнього ринку новими якісними товарами, розвиток наукоємного сектору промисловості, модернізацію та оновлення застарілого виробничого апарату. Аналіз свідчить, що інноваційна активність промислових підприємств мала чітку тенденцію до зниження. Якщо 2000 р. частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, становила 18 %, то 2007 р. – 14,2 %, 2008 р. – 13 %, у тому числі у машинобудуванні – відповідно 27,7 % і 21,2 %, металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – 29,7 % та 14,1 % тощо. Максимальна частка інноваційно активних підприємств (34,0 %) спостерігалася у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення, 20,0 % таких підприємств – у хімічному виробництві та 25,3 % – у виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування. Для порівняння: у розвинених країнах ця частка перебуває в межах 60-70 %.

При цьому у загальному обсязі інвестицій в основний капітал частка коштів на фінансування інноваційної діяльності у промисловості залишалася майже незмінною: 2000 р. – 16,6 %; 2005 – 16,4 %; 2007 – 16,8 %; 2008 р. – 15,7 %. У структурі витрат на інноваційну діяльність переважають витрати на придбання машин і обладнання та інших основних засобів (2008 р. – 63,9 %; 2007 – 68,9 %; 2000 р. – 61,0 %), що пов'язано з технічним переозброєнням виробництва і, по суті, направлено на відтворення існуючої технологічної бази. Збереження таких тенденцій приводить до консервації технічного відставання вітчизняного промислового виробництва. Позитивним є збільшення витрат на дослідження і розробки, частка яких зросла з 8,6 % у 2001 р. до 9,1 – 2007 р. та 10,4 % – 2008 р. (2000 р. – 15,1 %). Незважаючи на чітку тенденцію до збільшення обсягів фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, структура його джерел майже не змінилася: основну частку становили власні кошти підприємств – 60,6 % (2001 р. – 83,9 %) та кредити – 33,7 % (2001 р. – 1,4 %, 2007 – 18,5 %); частка іноземних інвесторів залишалася на рівні 3,0-1,0 %. Незначною була також частка коштів державного бюджету (2,8 %) та вітчизняних інвесторів (1,4 %).

Конкуентоспроможність і зростання національної економіки визначаються темпами впровадження новітніх науково-технічних розробок, рівнем розвитку наукоємного виробництва, ефективністю і динамічністю інноваційних процесів. На державному рівні підтримка науково-технологічного розвитку здійснюється шляхом визначення державних пріоритетів науково-технологічного розвитку та відповідної концентрації фінансових і людських ресурсів для реалізації конкурентних переваг вітчизняного науково-технологічного сектору та забезпечення прогресивних структурних зрушень в економіці.

Протягом останніх 10 років практично всі розвинені держави здійснюють прогнозування науково-технологічного розвитку. Ініціатором і головним замовником прогнозування в основному є держава. В Україні сьогодні немає ефективної системи забезпечення проведення системних і регулярних прогнозно-аналітичних і стратегічних маркетингових досліджень у сфері науково-технологічного розвитку, що зумовлює подальший інерційний розвиток вітчизняної науки та відсутність довгострокової стратегії державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Кризові явища в економіці України 1991-1999 рр. стали причиною відсутності у підприємств фінансових ресурсів, зростання частки збиткових підприємств (1999 р. вона досягла 51,9 %). Чисельність збиткових підприємств знизилась з 41,1 % від їх загальної кількості 2001 р. до 33,4 – 2007 р. та зросла до 39,1 % – 2008 р., тобто більше як одна третина підприємств-виробників залишаються збитковими. Вища за середню частка збиткових підприємств 2007 р. зафіксована у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 52,0 %, добуванні паливно-енергетичних корисних копалин – 49,9 %, виробництві транспортних засобів та устаткування – 34,6 %. Загалом у промисловості фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування за 2001-2008 рр. був позитивним (2001 р. – 8,54 млрд грн; 2005 – 28,26; 2007 р. – 43,7 млрд грн). У 2007 р. підприємства всіх видів промислової діяльності, крім легкої промисловості й оброблення деревини та видів з неї, отримали чистий прибуток. За територіальним розподілом чистий збиток мали промислові підприємства Івано-Франківської (– 48,0 млн грн), Кіровоградської (– 33,2), Тернопільської (– 64,4), Вінницької (– 4,0), Чернігівської (– 14,7 млн грн) областей. Рівень рентабельності операційної діяльності у промисловості мав хоча і незначну, але стабільну тенденцію до збільшення – з 2,6 % у 2002 р. до 5,8 – 2006-2007 рр. та 5,0 % – 2008 р. Найбільш рентабельною протягом 2007-2008 рр. була діяльність підприємств у добувній промисловості (11,4-22,2 %), металургійному виробництві та виробництві металевих виробів (8,3-5,2), виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (13,4 %). Низькі рівні рентабельності зафіксовано в машинобудуванні (4,3-3,1 %) і виробництві та розподіленні електроенергії, газу, та води (2,2-2,0), а підприємства легкої та деревообробної промисловості 2008 р. мали від'ємну рентабельність, тобто були збитковими.

У зв'язку з фінансово-економічною нестабільністю 2008 р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування промислових підприємств скоротився порівняно з 2007 р. більш ніж удвічі і становив 20,24 млрд грн. Переробна промисловість мала від'ємний результат фінансової діяльності (– 3,17 млн грн). Позитивні фінансові наслідки спостерігались на підприємствах хімічної і нафтохімічної промисловості, металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів і машинобудування. Чистий прибуток одержали тільки підприємства добувної промисловості та металургійного виробництва. Підприємства інших видів промислової діяльності 2008 р. були збитковими.

Важливим показником діяльності промислових підприємств є їх експортно-імпортні відносини. У 2001-2008 рр. зберігалася провідна роль промисловості у формуванні

доходів країни від експорту. У товарній структурі експорту лідируюче місце займали недорогі метали та вироби з них – 41,2 %, мінеральні продукти – 10,5, продукція машинобудування – 16,4 %, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 9 % жири та олії тваринного або рослинного походження та готові харчові продукти – 6,7 %. Загалом ці товарні групи формували 2008 р. 83,8 % загального обсягу вітчизняного товарного експорту. Аналіз свідчить, що сучасна неефективна галузева структура промисловості підтримується високим рівнем експортної орієнтації промислового виробництва. Це робить промисловість надзвичайно залежною від кон'юнктури зовнішнього ринку і стримує розвиток внутрішнього ринку, а також звужує національні можливості розвитку економіки країни.

Основними товарними групами, що формують 81,6 % обсягу вітчизняного імпорту товарів, 2008 р. були: мінеральні продукти – 29,7 %, з них 28,2 – енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, продукція машинобудування – 31,1, хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 13,3, недорогі метали та вироби з них – 7,5 %.

За показником експорту товарів з України 2001-2008 рр. до групи лідерів входили індустріальні регіони – Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Полтавська області та м. Київ. Вони разом формували 2008 р. 75,4 % загального обсягу вітчизняного експорту товарів. До групи аутсайдерів за цим показником увійшли м. Севастополь, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Кіровоградська, Хмельницька, Херсонська області, на які разом припадало лише 3,0 % загального обсягу експорту товарів.

За показником імпорту товарів, група лідерів складається з таких регіонів: м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Харківська області. Загалом вони формували 77,9 % загального обсягу вітчизняного імпорту товарів, з яких тільки на м. Київ припадало 42,2 %. Аутсайдерами за цим показником були Кіровоградська, Тернопільська, Чернівецька, Вінницька, Житомирська, Чернігівська і Херсонська області, АРК та м. Севастополь, на які в сумі припадало лише 3,3 % обсягу вітчизняного імпорту товарів.

Із загального обсягу експортних поставок товарів 2008 р. 35,6 % припадало на країни СНД, з них 23,5 – на Російську Федерацію; 29,5 – країни Європи, у тому числі 6,7 % товарів поставлено до Італії, 5,4 % – до Польщі, 4,3 % – до Німеччини. До країн Азії експортувалося 22,8 % товарів, у тому числі 10,7 % – до Туреччини, 2,4 % – до Сирійської Арабської Республіки, 2,3 % – до Індії. На країни Америки припадало 6,2 %, Африки – 5,8 % експортних поставок.

Імпорт товарів із країн СНД становив 39,2 %, у т. ч. з Російської Федерації 22,7, країн Європи – 35,6 товарів, у т. ч. 13,8 – з Німеччини, 8,2 – Польщі, 4,7 % – з Італії. Із країн Азії в Україну надійшло 17,9 % товарів, у т. ч. з Китаю – 10,8, Японії – 5,4 %. На країни Америки припадало 4,9 %, а країни Африки – 1,8 % загального обсягу імпорту в Україну [6]. Протягом 2000-2008 рр. відбулися зміни в географії експортно-імпортних поставок товарів (представлені на рис. 1.1. і 1.2.).

Аналіз сучасного стану промислового виробництва України та її регіонів виявив значну диференціацію рівнів промислового розвитку територій країни. Це сталося внаслідок реформування економіки, коли відбулося розшарування регіонів за основними параметрами, що характеризують соціально-економічну ситуацію та свідчать про низьку економічну активність у них. Тому в одних регіонах відбувається прискорений соціально-економічний розвиток, а в інших – деградація і перетворення у депресивні. Особливо це стосується регіонів, де основою промислового виробництва було машинобудування, більшість підприємств якого працювали за замовленням оборонно-промислового комплексу та мали вузьку спеціалізацію.

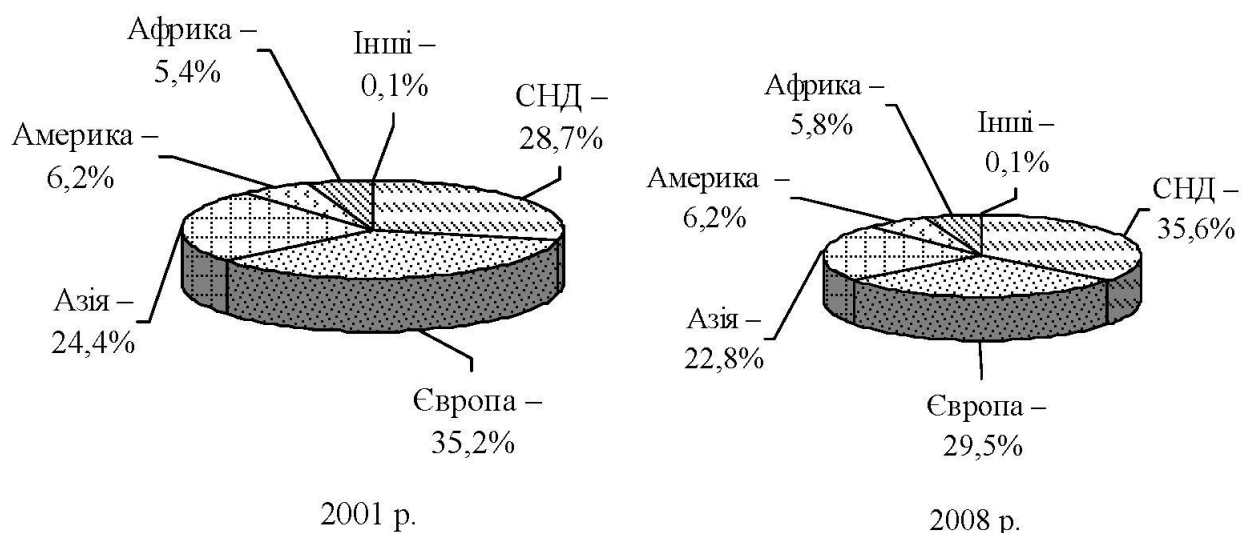

Рис. 1.1. Зміни в географії експортних поставок товарів з України до інших країн

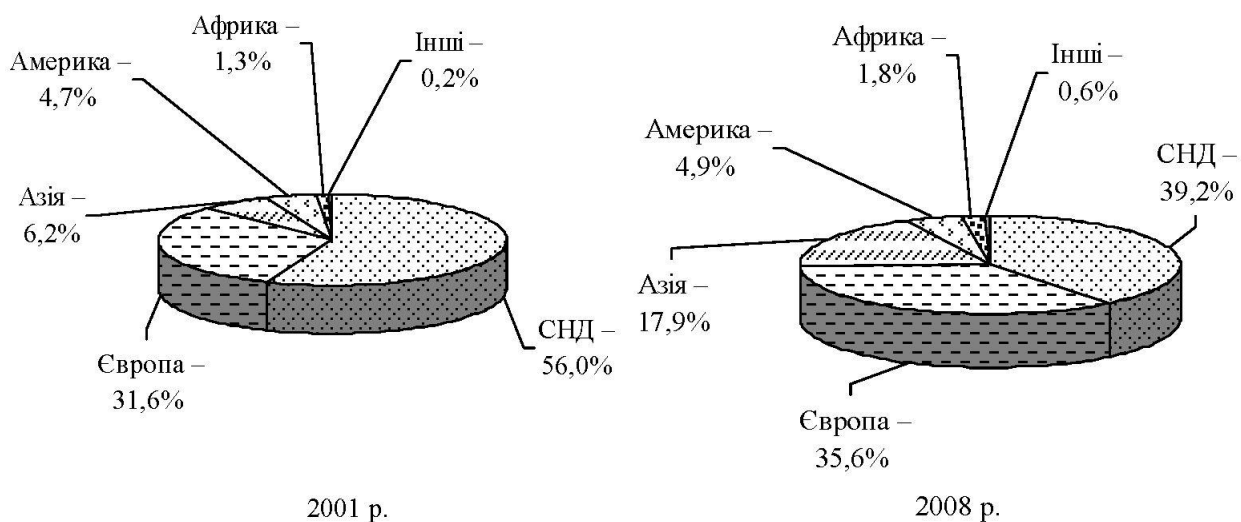

Рис. 1.2. Зміни в географії імпортних поставок товарів в Україну з інших держав

Дослідження регіональних диспропорцій розвитку промисловості за різними показниками в розрахунку на одну особу (табл. 1.5) свідчать, що протягом 2001-2007 рр. продовжувалися зростати регіональні відхилення від середнього показника в Україні та різниця між максимальним і мінімальним їх значенням (табл. 1.6). Так, за обсягом реалізованої промислової продукції різниця між максимальним значенням у Дніпропетровській області (32,13 тис. грн) та мінімальним у Чернівецькій (2,85 тис. грн) становила у 2007 р. 11,3 рази, 2001 р. відповідно між Дніпропетровською (9,55) та Закарпатською (0,88) – 10,9 рази.

Водночас зростання валової доданої вартості промисловості в усіх регіонах супроводжувалися поступовим зменшенням диференціації регіонів за цим показником. За період 2001-2007 рр. співвідношення мінімального і максимального значення валової доданої вартості промисловості в розрахунку на одну особу залишилося майже на одному рівні: 2001 р. – 7,9, 2007 р. – 8 разів. Різниця між максимальним і середнім показником збереглася на рівні 2,1 рази. Проте коефіцієнт варіації за інвестиціями в основний капітал промисловості становив 2007 р. 10,8 рази: максимальний показник – у Луганській області (2 907,9 грн), мінімальний – у Тернопільській (270,4 грн). У 2001 р. ця різниця була дещо меншою – 9,5 рази: максимальне значення – у Полтавській (575 грн), мінімальне – у Тернопільській (60,6 грн). За прямими

Регіональні диспропорції розвитку промисловості в розрахунку на одну особу *

	Валова додана вартість промисловості у фактичних цінах, грн			Реалізована продукція промисловості у фактичних цінах, грн			Інвестиції в основний капітал промисловості у фактичних цінах, грн			Прямі іноземні інвестиції у промисловість, дол США			Середньомісячна плата одного працівника у промисловості, дол США	
	2001	2006	2007	2001	2006	2007	2001	2006	2007	2001	2006	2007	2002	2007
	1 136,3	3 207,1	4 266,0	4 374,4	11 792,2	15 417,9	280,5	957,6	1 383,4	50,2	130,0	171,9	455,85	1 111,1
	483,0	1 368,5	1 842,0	1 836,8	4 123,4	5 422,2	170,8	576,9	743,0	15,0	83,5	88,0	408,67	1 030,3
	662,8	1 604,7	2 060,6	2 037,4	5 136,2	6 760,3	86,4	361,5	730,4	13,3	36,7	48,6	311,54	811,1
	318,2	1 297,0	2 164,0	1 621,4	5 491,5	8 766,4	186,8	826,0	1 157,7	29,0	190,1	220,5	316,35	866,6
а	2 280,0	6 520,0	8 800,3	9 553,7	24 364,6	32 129,8	456,6	1 408,9	1 905,2	39,3	326,3	552,8	522,07	1 320,3
	2 361,6	7 146,5	9 164,3	7 760,1	22 953,9	30 057,2	534,0	1 587,7	2 147,6	52,5	120,2	167,5	521,33	1 300,3
	478,6	1 537,7	2 046,9	1 779,9	4 622,4	5 986,8	89,9	551,1	961,7	24,1	76,2	109,3	313,31	809,9
	300,0	1 448,3	2 055,0	876,4	3 676,1	5 005,2	134,1	460,8	490,5	58,9	201,8	234,9	286,61	777,7
	1 991,1	5 459,5	8 040,0	7 757,0	21 612,7	29 587,7	479,3	1 160,3	1 967,3	151,1	268,1	322,6	528,59	1 220,3
а	912,9	2 547,1	3 000,7	2 102,4	7 553,3	8 402,1	179,0	689,3	1 248,3	27,7	106,5	200,8	331,81	866,6
	842,8	2 550,0	3 461,2	3 137,5	10 753,5	13 538,9	336,3	1 124,7	1 827,9	199,7	282,2	335,8	449,17	1 120,3
	523,6	1 610,0	2 117,3	1 330,6	3 889,3	5 354,5	156,7	627,4	962,8	21,4	9,9	9,9	304,21	800,0
	1 449,6	4 506,7	6 310,0	4 697,1	17 308,4	22 649,9	334,5	1 649,5	2 907,9	11,1	72,3	74,5	461,57	1 111,1
	589,6	1 705,0	2 285,8	2 009,0	5 584,9	7 040,0	172,7	624,5	871,1	36,9	108,3	118,2	365,54	944,4
	1 012,3	2 639,2	3 345,8	2 897,2	7 884,5	9 852,5	260,8	1 295,0	1 245,3	32,3	59,0	114,8	527,79	1 030,3
	680,0	1 502,9	2 068,3	2 214,0	5 932,5	7 968,7	163,5	489,8	799,2	36,7	100,8	109,1	421,60	900,0
	1 745,6	6 084,7	7 771,3	5 579,6	19 769,7	24 756,5	575,0	1 540,5	2 253,7	87,1	175,9	202,5	459,33	1 111,1
	727,5	1 929,2	2 542,5	2 389,5	5 455,7	7 074,8	288,0	921,7	1 158,0	24,2	40,3	118,1	306,84	877,7
	1 111,5	3 001,7	3 917,5	3 550,6	7 401,1	8 450,7	463,8	641,7	832,6	92,2	111,5	123,8	366,00	950,0
	335,0	1 000,9	1 278,2	1 129,4	2 797,0	3 574,0	60,6	221,0	270,4	16,8	24,7	26,7	255,03	670,0
	1 052,4	2 718,9	3 499,6	3 674,8	9 591,5	12 139,5	269,6	1 158,1	1 761,2	21,4	95,7	142,3	371,52	1 020,0
	682,5	1 280,9	1 654,5	1 653,2	3 338,0	5 041,7	113,9	315,8	619,6	23,1	54,2	88,8	336,00	790,0
	593,6	1 695,0	2 242,9	2 276,0	4 636,6	6 617,6	184,5	596,9	736,5	11,1	46,1	68,1	295,33	790,0
	582,9	1 783,8	2 603,8	2 338,6	6 886,9	10 064,4	103,1	811,2	1 282,7	35,5	60,6	102,5	333,42	900,0
	321,1	823,3	1 148,9	1 026,5	1 942,1	2 850,4	107,6	625,5	651,7	6,2	22,2	27,6	287,14	740,0
	736,2	1 860,0	2 590,0	2 591,2	6 102,2	7 341,9	230,1	537,3	873,0	36,6	58,9	56,1	344,42	840,0
	1 556,2	3 215,6	4 117,8	13 142,4	25 866,1	33 716,0	264,7	1 262,9	1 479,9	139,7	247,0	295,1	695,82	1 550,0
	482,5	1 780,0	2 252,5	1 805,0	4 598,7	5 560,6	43,7	215,2	432,5	3,3	29,0	62,0	414,14	960,0

овано за даними Держкомстату України за відповідні роки

**Визначення максимального та мінімального значень показників розвитку промислового виробництва в регіоні
в розрахунку на одну особу**

Показник	2001			2006			2007	
	середнє в Україні	мінімальне	максимальне	середнє в Україні	мінімальне	максимальне	середнє в Україні	мінімальне
Коефіцієнт фактичних	1 136,3	300,0	2 361,6	3 207,1	640,0	5 763,0	4 266,0	1 148,9
Відсоток функція у грн*	4 374,4	876,4	9 553,7	11 792,2	1 942,1	24 364,6	15 417,9	2 850,4
Відсоток вийнятий капітал у грн	280,5	60,6	575,0	957,6	221,0	1 649,5	1 383,4	270,4
Відсоток інвестицій,	50,2	6,2	199,7	130,0	9,9	326,3	7 994,7	9,9
Відсоток заробітна маного числовості, грн*	455,85	255,03	528,59	1 144,59	675,48	1 325,53	1 481,96	879,9

м. Києва.

іноземними інвестиціями різниця між максимальним (Дніпропетровська область – 552,8 дол США) та мінімальним значенням (Кіровоградська – 9,9 дол США) становила 2007 р. 55 разів, 2001 р. – 32,2 рази (Київська обл. – 199,7, Чернівецька – 6,2 дол США). Тобто регіони суттєво відрізняються можливостями щодо залучення інвестицій та мають низьку інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів.

Різниця за середньомісячною заробітною платою одного найманого працівника у промисловості (за виключенням м. Києва) становить 1,96 рази (Донецька – 1 726,43, Тернопільська – 8 79,91 грн, 2002 р. – 2,04 рази). Така суттєва регіональна диференціація за цим показником зумовлена перш за все структурними особливостями промислового виробництва регіонів.

Головними чинниками збереження і навіть поглиблення міжрегіональних диспропорцій стали [7, с. 72]:

- різні ступені адаптованості окремих регіонів з неоднаковою структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції;
- надання державної підтримки переважно базовим галузям, які мають високий ступінь територіальної локалізації;
- послаблення ролі держави щодо регулювання та стимулювання регіонального розвитку;
- недостатня обґрунтованість і несистемність у застосуванні механізмів впливу держави на розвиток регіонів.

Виявлені регіональні диспропорції стримують досягнення високих темпів соціально-економічного зростання всіма суб'єктами економічного простору країни, а також не дозволяють повною мірою використати переваги територіального поділу, стабілізації та кооперування праці.

Таким чином, на основі аналізу структурно-динамічних зрушень у розвитку промислового виробництва за 2001-2008 рр. можна зробити наступні висновки:

1. Промислове виробництво залишається найважливішою складовою господарського комплексу, динаміка і структура розвитку якої мають визначальний вплив на економічний і соціальний розвиток країни. Протягом 2001-2007 рр. продовжувалося стабільне зростання промислового виробництва. Загальний обсяг промислової продукції збільшився в 1,92 рази при середньорічному темпі приросту 9,8 %. Поряд з іншими видами промислової діяльності (оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, целюлозно-паперове виробництво) найвищі темпи зростання продукції спостерігалися в машинобудуванні – у 3,5 рази при середньорічному темпі 19,75 %. Але проблеми, що тривалий час накопичувалися, загострилися в період розгортання фінансово-економічної кризи і призвели до скорочення виробництва промислової продукції у 2008-2009 роках.

2. Відбулася певна трансформація галузевої структури промислового виробництва: значно скоротилася питома вага добувної промисловості (з 11 % – 2000 р. до 9,4 % – 2008 р.) і виробництва та розподілення електроенергії газу та води (з 23,8 до 17,8 %). Частка переробної промисловості зросла із 65,1 до 72,8 % відповідно. Але суттєвого підвищення якісного рівня не відбулося. Галузева структура промислового виробництва залишається неефективною, оскільки дві третини продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси, тобто продукцію проміжного споживання, яка до того ж має високу енерго- та матеріаломісткість. Частка галузей соціальної спрямованості (легка та харчова) становила 16,1 % і мала тенденцію до зниження (2002 р. – 18,5 %, 2005 р. – 17,4 %). Незважаючи на високі темпи зростання продукції машинобудування, її частка в загальному обсязі промислового виробництва підвищувалась дуже повільно: з 10,3 % – у 2001 р. до 13,7 – у 2007 р. та 13,3 % – у

2008 р. і майже у 2-3 рази є нижчою від рівня розвинених країн. Українське виробництво високотехнологічних наукоємних промислових виробництв, а частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції 2008 р. становила лише 5,9 % і мала тенденцію до скорочення (2000 р. – 9,4 %, 2005 р. – 6,5 %, у 2007 р. – 6,7 %). Структура промислового виробництва регіонів за цей період не зазнала суттєвих змін.

3. Технологічне переозброєння та модернізація промисловості здійснюється дуже повільно. Основні засоби за своєю структурою, якісним, кількісним і віковим станом не відповідають вимогам структурної перебудови економіки і не спроможні задовольнити зростаючі потреби внутрішнього і зовнішнього ринків. Велика кількість промислових підприємств потребує масштабної реконструкції і технічного переоснащення.

Переважання сировинної складової у структурі промисловості, що розрахована більшою мірою на потреби експорту, робить її надзвичайно залежною від кон'юнктури зовнішнього ринку, стримує розвиток і загострює проблему технологічного стану промислового виробництва. Водночас саме його структурно-інноваційне вдосконалення стає визначальним фактором розвитку та підвищення конкурентоспроможності промислової продукції в сучасних умовах.

4. Продовжувалося нарощування концентрації промислового потенціалу в п'яти найпотужніших індустріальних регіонах України, у структурі валової доданої вартості яких на промисловість припадає понад 50 % (Донецька – 51,8 %, Луганська – 54,4 %, Запорізька – 50,2 %), або близько 50 % (Полтавська – 48,0 %, Дніпропетровська – 47,7 %). За період 2001-2007 рр. ця частка майже не змінилася, за винятком Полтавської області, де питома вага промисловості у ВДВ зросла з 42,1 % (2001 р.) до 48,0 % (2007 р.). На вказані промислові регіони припадає 54,8 % реалізованої промислової продукції, у тому числі 55,5 % – інноваційної, 46,5 % – найманих працівників, майже 50 % – вартості основних засобів, 47 % – інвестицій в основний капітал та 62,6 % усього обсягу експорту товарів.

Високий рівень економічного розвитку індустріальних регіонів обумовлює їх кращі соціальні показники: вищий рівень заробітної плати і нижчий – зареєстрованого безробіття тощо. З іншого боку, посилюється залежність цих регіонів від світових тенденцій господарювання, мінерально-сировинної експортної орієнтації та загострюються екологічні проблеми.

Регіональні диспропорції розвитку промисловості за низкою показників у розрахунку на одну особу залишаються значними.

5. Для найбільш повного розкриття і задіяння промислового потенціалу регіонів України, а також забезпечення їх повноцінної інтеграції в єдиний національний економічний простір необхідне зміцнення міжрегіональних господарських зв'язків на основі поглиблення регіональної і галузевої спеціалізації, налагодження міжрегіонального співробітництва, посилення технологічного кооперування підприємств, обміну кадрами, інноваційними розробками тощо.

Таким чином, з огляду на незбалансованість міжгалузевих та міжрегіональних пропорцій, процес трансформації промислового простору України триває. Тому основними напрямками діяльності центральних і місцевих органів влади щодо розвитку промислового виробництва мають бути: забезпечення комплексного розвитку територій шляхом залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництв, запровадження нових технологій, створення сучасної виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури та реалізація інноваційної політики в регіоні з метою створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до інноваційного розвитку промислового комплексу.